

D E
NATURA DEORUM,
LIBER SECUNDUS.
ARGUMENTUM.

Hic liber continet Balbi disputationem de Natura Deorum ex mente Stoicorum; qui rotam istam questionem in partes quatuor dividebant. Primum enim docebant esse Deos; deinde quales essent; tum mundum ab his administrari; postremo consilere eos rebus humanis. His igitur quatuor tanquam capitibus tota Balbi disputatio continetur. Et prima quidem pars quanquam ne egere quidem oratione videri poterat, tamen argumentis confirmatur. Nam primo quod omnium consentiens est de Diis opinio, natura evidens sit necesse est: deinde Diis ipsi presentia sua & apparitione eam rem confirmarunt: praedictiones item & praesentiones rerum futurarum, Deos esse, clamant; omnium maxime autem mira totius mundi varietas, pulchritudo, ordo, rerumque omnium ad utilitatem humanam conspiratio. Quin ex ipsa hominum solertia colligi potest, esse aliquam divinam mentem. Nam si caetera quae in corpore sunt, sumpsimus aliunde, aliud a terra, aliud ab humore, aliud ab aere, aliud ab igni, rationem etiam aliunde habeamus necesse est; & cum caetera omnia mundus habeat, quod est omnium optimum, id quoque cur non habeat, nulla est ratio. Omnes porro concedunt, nil non modo esse mundo melius, sed ne cogitari quidem posse: quare, cum ratione nil melius, ea quoque mundo insit necesse est, qui profecto non posset ita omnibus partibus consentire, nisi uno divino & continuato spiritu contineretur, cap. 2-8. His rationibus subiunguntur demonstrationes physicae. Prima huiusmodi est. Omnia quae aluntur & crescunt, ea temperatione caloris oriuntur & augentur, omnesque

partes

partes mundi calore fulta sustentur; itaque & mundus simili parique natura servatur. Est igitur natura, quae omnem mundum continet, eumque tuetur; quae, quoniam mundi principatum (ὡρεμονιχός) ut in homine mens, obtinet, & est adeo omnium optima, sensus quoque & ratio huic naturae insint necesse est, quae in partibus mundi sunt, & multo quidem acriora atque maiora; ex quo mundum Deum esse concluditur. Est praeterea animans mundus, quod motu suo cietur, qui, vel Platone auctore, tantum in animos cadit: cap. 9-12. Altera ratio sic procedit: In omni rerum institutione est aliquid extremum atque perfectum, nisi quadam vis obstat. Igitur in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici; quod nihil universo, ut in caeteris naturis obistere potest: ergo cum in his, quae gignuntur ex terra, nihil sit praeter nutritionem; bestiae praeterea sensum & motum habent, & appetitum; homini addita etiam est ratio, qua appetitus regantur. Ex quo efficitur, esse etiam quartum & altissimum gradum eorum, qui natura boni sapienterque gignantur, quibus ab initio insit recta constansque ratio, quae Deo tribuenda sit, hoc est mundo. Eodem fere modo efficitur, esse in mundo summam virtutem & sapientiam: cap. 12-14. Sed mundi divinitate perspecta, astris etiam divinitas est tribuenda. Gignuntur enim ex mobilissima & purissima aetheris parte, nulla alia admixta natura, totaque sunt calida & pellucida. Absurdum autem esset, rebus aere ortis rationem habentibus, quae in multo puriore aethere nascuntur, nullum sensum aut rationem habere, quae ibi multo acriora sint necesse est, & vel ordine eorum & constantia, motuque voluntario declarantur: cap. 15. Sed maxime astrorum sensum & intelligentiam, divinitatemque declarat mirabilis eorum ordo & constantia, quae neque naturam significat, quod est plena rationis, neque fortunam, quae constantiam respuit. In quo Epicurus ridicule errat, qui humanam figuram Diis attribuit, negatque rotundum & volubilem Deum cogitari posse: cap. 16. Sed multa alia naturae Deorum ex magnis eorum beneficiis constituta sunt. Nam primo quod est a Deo natum, id nomine ipsius Dei nuncupatur; deinde res ipsa, in qua est vis major aliqua, sic appellatur; beneficiis porro excellentes

lentes viri in cælum fama ac voluntate sublari sunt; ac denique ex physica ratione multi fluxerunt poetici Dii: cap. 23. Constitutis duobus his, Deos esse, & qualis eorum natura sit, sequitur disputatio de providentia Deorum. Ea tribus argumentis asseritur de Stoicorum more. Primum ab eo ipso, quod dii sunt, ducitur: cap. 30-31. Alterum inde, quod omnes res subjectæ sunt naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geruntur: cap. 32. Tertium autem ex admiratione rerum cælestium & terrestrium arcessitur, qui locus fuse admirabiliterque explicatur. Tertie huic disputationis parti subicitur tandem ea, qua istam tantam rerum molitionem, hominis causa, factam esse, demonstratur, hominumque commodis mirifice a Deo provisum: quod quidem quatuor argumentis fit: quorum primum ductum est a corporis humani structura; alterum a perfectionibus animi; tertium ab utilitate, quam res cum cælestes, tum terrestres hominibus asserunt; & quartum denique ab exemplis hominum illustrium, quibus Dii consuluerunt. ERNESTUS.

I.

UÆ cum Cotta dixisset, tum Vellejus, Næ ego, inquit, incautus, qui cum Academico, & eodem rhetore congrredi conatus sum. Nam neque indiseritum Academicum pertinuissim, nec sine ista philosophia rhetorem, quamvis eloquentem. Neque enim flumine conturbor inanum verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est ficitas. Tu autem, Cotta, utraque re valuisti. Corona tibi, & iudices defuerunt. Sed ad ista alias. Nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus.

Tum Balbus, eundem equidem malle audire Cottam, dum, qua eloquentia falsos deos sustulit, eadem veros inducat. Est enim & philosophi, & pontificis, & Cottæ, de diis immortalibus habere non errantem & vagam, ut Academici, sed,

¹ Corona tibi & iudices defuerunt | Corona non raro confessum significat audientium; qui oratorem cingunt instar coronæ. Qua quidem in significatione a Cicerone accipitur, tum hoc, tum aliis locis: ut in Bru-

to, cap. 51. In eis etiam causis in quibus e-
manis res nobis cum iudicibus est, non cum
populo, tamen si a corona relicta sum, non
queam dicere. Letal.

sed, ut nostri, stabilem certamque sententiam. Nam contra Epicurum satis superque dictum est. Sed aveo audire, tu ipse, Cotta, quid sentias.

An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus præsertim de rebus, quid non sentirem, quam quid sentirem, posse dicere? Quod si haberem aliquid, quod liqueret, tamen te vicissim audire vellem, cum ipse tam multa dixissem.

Tum Balbus, Geram tibi morem, & agam quam brevissime potero. Etenim, convictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino dividunt nostri totam istam de diis immortalibus quæstionem in partes quatuor. Primum docent esse deos: deinde, quales sint: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quæ priora duo sunt, sumamus: tertium, & quartum, quia majora sunt, puto esse in aliud tempus differenda. Minime vero, inquit Cotta: nam & otiosi sumus, & iis de rebus agimus, quæ sunt etiam negotiis antependendæ.

II. Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars. Quid enim potest esse tam apertum, tamque perspicuum, cum cælum suspeximus, cælestique contemplati sumus, quam esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur? Quod ni ita esset, qui potuisset assensu omnium dicere Ennius?

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem: illum vero & Jovem, & dominatorem rerum, & omnia nutu regentem, & ut idem Ennius,

patrem divumque, hominumque,

& præsentem ac præpotentem deum. Quod qui dubiter, haud sane intelligo, cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. Quid enim ² est hoc illo evidentius?

Quod

² Quid est enim hoc illo evidentius? In quo enim evidentius est solem existere, quam existere deum? Sic de Amicit. 9. Quid enim Africanus indigens mei? Id valet, in quo, ad quid. In ejus generis phrasibus, quarum

est usus valde frequens, per ellipsin supprimuntur aliqua propositio, ad, per, propter, secundum &c. Itaque non audiendi sunt Lambinus ac Davifus, qui expulso quid, hic volunt qui. Anonymus.

Quod nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec una cum seculis ætatibusque hominum inveterare potuisset. Etenim videmus, cæteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. Quis enim hippocentaurum fuisse, aut chimæram putat? quæve anus tam excors inveniri potest, quæ illa, quæ quondam credebantur apud inferos portenta, extimescat? Opinionum enim commenta delent dies: naturæ judicia confirmat. Itaque & in nostro populo, & in cæteris, deorum cultus religionumque sanctitates existunt in dies majores atque meliores. Idque evenit non temere, nec casu, sed quod præsentiam sæpe divi suam declarant: ut & apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano prælio dimicaret, in nostra acie Castor & Pollux ex equis pugnare visi sunt: & recentiore memoria iidem Tyndaridæ Perfen victum nuntiaverunt. P. enim Vatiens, avus hujus adolescentis, cum e præfectura Reatina Romam venienti noctu duo³ juvenes cum equis albis dixissent, Regem Perfen illo die captum, fenatui nuntiavit, & primo, quasi temere de republica locutus, in carcerem conjectus est: post, a Paulo literis allatis, cum idem dies constitisset; & agro a senatu, & vacatione donatus est. Atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniata Locri maximo prælio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ, memoriæ proditum est. Sæpe Faunorum voces exaudita, sæpe visæ formæ deorum, quemvis, non aut hebetem aut impium, deos præsentem esse confiteri coegerunt.

III. Prædictiones vero & præsentiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quæ sint, ostendi monstrari, portendi, prædici? Ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. Quod si⁴ ea ficta credimus licentia fabularum,

³ Duo juvenes cum equis albis] Hæc nonnulli discriminant, cum equis, in equis: nimium delicti; magis certe quam Cicero, qui scribebat ad Q. Fratr. II. 13. *Vexatus Gabinus: exagiatu tamen a Domitia publicana, quod eum essent cum equis profecti.* Idem.

⁴ Quod si ea ficta credimus, licentia fabularum, Mopsum] Sic ratiocinatur Lucilius. Si ea esse ficta & fabulosa credimus, vixisse olim

ram, Mopsum, Tiresiam, Amphiarum, Calchantem, Heleum; quos tamen augures ne ipsæ quidem fabulæ adfuerint, si res omnino repudiarent: ne domesticis quidem exemplis docti numen deorum comprobabimus? Nihil nos P. Claudii, bello Punico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocum deos irridens, cum cavea liberati pulli non pasceretur, mergi eos in aquam iussit; *ut biberent, quoniam esse nolent.* Qui rifus, classe devicta, multas ipsi lacrymas, magnam populo Romano cladem attulit. Quid? collega ejus Junius, eodem bello, nonne tempestate classem amisit, cum auspiciis non paruisset? Itaque P. Claudius a populo condemnatus est: Junius necem sibi ipse conscivit. C. Flaminius Cœlius religione neglecta cecidisse apud Thrasimenum scribit cum magno reipublicæ vulnere. Quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus paruisset. Et, si conferre volumus nostra cum externis, cæteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur: religione, id est, cultu deorum, multo superiores.

An Attii Navii lituus ille, quo ad investigandum⁵ suem regionem vineæ terminavit, contemnendus est? Crederem, nisi ejus⁶ augurio rex Hostilius maxima bella gessisset. Sed negligentia nobilitatis, augurii disciplina omiſsa, veritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. Itaque maxima

Tom. II.

B b b b

rei-

debut, cum *Tarquinius Priscus* is esset, non *Hostilius*, qui Navii augurio bella gesserit. Utramque mendam hinc ortam arbitror, quod a quodam ignaro Romano Historiæ hæc verba inter lineas casusdam Mf. posita, annotationiuncula loco, tandem a sequentibus scriptoribus in textum (ut millies evenit) recepta erant. *Peuvius.*

⁵ Ad investigandum suam] Davius legit, ad investigandum usam: sed potius accedo sententiæ Baberii; qui cenſet hæc tria verba esse eliminanda. Scilicet uterque vir doctus novit, Navium non ad suam investigandum, sed (invento sue) ad uvam, quæ maxima esset, reperendam regionem vineæ lituo terminasse. Idem etiam judico de voce *Hostilius* in sequente sententiâ, quæ abesse

⁶ Nisi eius augurio] Cujus augurio? an Attii Navii? Nequaquam; sed litui. Huc ipsa dncebat verborum series & sententia. An contemnendus est, inquit Lucilius, auguralis lituus, quo Attius Navius ad investigandum suem regionem vineæ designavit? Crederem contemni posse, si non alium præbuisset usum; neque enim magnæ divinitatis est investigare suem in vinea. At cum rex Hostilius litui augurio maxima bella gesserit, non eo contemnendus est quod adhibitus sit ad suam investigandam. *Anonymous.*

reipublicæ partes, in his bella, quibus reipublicæ salus continetur, nullis auspiciis administrantur; nulla peremnia⁷ fervantur, nulla⁸ ex acuminibus; nulli viri⁹ vocantur, ex quo in prociñctu testaments perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum auspicia posuerunt. At vero apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam seipos diis immortalibus capite velato verbis certis¹⁰ pro republica devoverent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex haruspicum responsis commemorare possumus, quibus ea confirmatur, quæ dubia nemini debent esse.

IV. Atqui & nostrorum augurum, & Etruscorum¹¹, & haruf-

⁷ Nulla peremnia servantur] Auspicia peremnia, ut ex Festo intelligere licet, erant, cum magistratus in campum euntes Petroniam annem auspiciato transibant, Festus in Peremne: Peremne dicitur auspiciari, qui amnem, aut aquam, qua ex sacro oritur, auspiciato transiit. Idem in Petronia: Petronia amnis est in Tiberini profuent, quam magistratus auspiciato transiunt, cum in Campo quid agere volunt. Quod genus auspicii, peremne vocatur. Annem autem antiqui feminine enuntiant. Lambinus. Peremnia fuerunt, non cum solam Petroniam, prout censuit Lambinus, sed cum alios quoque fluvios auspiciato transirent. Hinc ex disciplina veteris neglectu provenisse monet Cicero, de Div. lib. II. cap. 36, ut amnes non transiant auspiciato. Id autem flumen auspiciatur, quod sua sponte in annem insuit, ut loquitur Pethus in Manalis fons. Ita certe locum rediit Jos. Scaliger, quem de variis peremniis generibus videt sic ad vocem Peremne. Davifus.

⁸ Nulla ex acuminibus] Illorum meminit lib. II. de Divin. cap. 36. Itaque nec amnes transiunt auspiciato, nec tripudio auspiciantur. Nam ex acuminibus quidem, quod totum auspiciam militare est &c. Sed cuiusmodi hoc auspiciam fuerit, Sigonius lib. 2. de antiquo Jure Provinciarum, cap. 6. & Rossius lib. 1. Antiquit. Rom. cap. 6. adhuc incomperum sibi esse ultro fatentur. Gevartius autem, & scident: Ego non dubito, inquit, Elektorum suorum libro 1. cap. 2. auspicia ex acuminibus ea esse dicta, qua ex cupidibus signorum militarium terra evulsorum aspiciantur. Lesclop.

⁹ Nulli viri vocantur, ex quo in prociñctu testaments perierunt] Cum olim delectus habebatur, primi citari nominarique solebant, boni omnis gratia; Valerius, Salius, Statius, Victor, quo quidem & salutem & victoriam sibi ominabantur; quod idem, ut reor, milites in prociñctu testaments facturi imitabantur. Nam est, impendente maximo mortis periculo, sic testari solebant, tamen, viris bonorum nominum vocatis, sibi & salutem & victoriam auspiciabantur. Sed genus illud testaments in defuetudinem abiisse & hic dicit Cicero, & Justinianus refert. Viros tamen vocari prisco genere orationis & religionis dixit, ut e Macrobio apparet, lib. I. Saturn. cap. 16. sic scribente: Viri vocare solent non oportet: si vocaverit, periculum est. Iterum, Vocabant veteres ad viros vocandos etiam dies, qui essent notatibus adversis. Turneb. Adverf. xxiii. 12.

¹⁰ Verbis certis] Certa verba sunt legitima & solemnia, quod ex Cicero, Varro, & Festo docuit Barn. Briffonius Form. lib. I. Vide & Augustin. C. D. lib. V. cap. 18. Ipsam formulam suppeditavit Livius lib. VIII. cap. 9. Davifus.

¹¹ Etruscorum, & haruspicum] Hæc quidem lectio, quamvis eam ME. retineant, absurdum proptus est & infœta. Recte igitur fecit Aldus Nepos, qui vocem penultimam delendam pronuntiavit: non enim Etruscum ab haruspice diversum voluit Cicero; sed Etruscus nationem, haruspex scientiam denotat; quam nosæ Tuscan disciplinam vocat lib. VI. Fam. Ep. 6. Davifus. Vide lib. II. de Legibus, cap. 9. & quæ ibi Muretus.

haruspicum disciplinam P. Scipione¹², C. Figulo consularibus res ipsa probavit. Quos cum Tib. Gracchus consul iterum crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilominus peregrifet, remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit. Senatus, quos ad foleret, referendum censuit. Haruspices introdusti responderunt, non fuisse justum comitiorum rogatorem. Tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira, Itane vero? ego non justus, qui & consul rogavi, & augur, & auspiciato? An vos Tusci ac barbari auspiciorum populi Romani jus tenetis, & interpretes esse comitiorum potestis? Itaque tum illos exire iussit. Post autem ex provincia literas ad collegium misit, se, cum legeret¹³ libros, recordatum esse vitio sibi tabernaculum¹⁴ captum fuisse in hortis Scipionis, quod, cum pomarium postea intrasset, habendi

¹² P. Scipione, C. Figulo consularibus] Ita Cicero fuisse locutus, si dicere voluerat, id accidisse in consulatu Scipionis & Figuli: verum loquitur de comitiis consularibus in consulatu Gracchi secundo, ubi illi designati fuerunt. Miror neminem vidisse legendum: In P. Scipione & C. Figulo consularibus res ipsa probavit. Significat enim, eventum in Scipione & Figulo confirmavisse id, quod augures & haruspices fore prædixerant, cum illi designabantur. In abruptis literis ultima vocis præcedentis, ut sexcentis locis factum est. Bulver.

¹³ Cum legeret libros] Ita Romani ob reverentiam vocabant libros sacros & Pontificios. Ad Attic. ix. Epist. 11. Nos autem in libris habemus, non modo consules a prætoribus, sed ne prætores quidem creati jus esse. Valerius Maximus lib. I. 3. de eadem Gracchi actione loquens eos libros appellat, libros ad sacra populi pertinentes. Sed mirum est, Plutarchum in Marcello libros istos militares vocare, nisi ibi pro ætæ prætoris legationem legendum sit. Iphoxor, unumquodque, quo modo libri augurales a Gracchis vocantur. Idem.

¹⁴ Tabernaculum captum fuisse hortis Scipionis] Gellius lib. XIII. cap. 14. Pomarium, inquit, est locus intra agrum effatum, quæ nivos, regionibus certis determinatus, qui facit finem urbani auspicii. Et Servius ad Æneid. vi. vers. 197. dicit etiam, Ager

post mania (ita legendum est pro post pomaria) ubi captabantur auguria, dicebantur effatum. Eo loco, ut patet e dictis & e Varrone lib. IV. L. L. consul debebat capere auspicia, nec licebat illi ulterius progressi. Inde patet, id non potuisse fieri in hortis Scipionis, qui certe ibi non erant, cum locus iste relinquereur semper incultus. Inde patet etiam, voces istas, hortos Scipionis, Cicero non esse. Manutius pro istis in ME. reperit haruspiciationis, quod non de nihilo est, licet hic non conveniat. Quid si inde foret maretur auspiciationis, aut auspiciationis? Egregie certe ista vox huc veniret, Non nego vocem istam alibi non reperiri; verum quos voces reperiantur apud Varrorem & alios grammaticos, quas frustra apud alios quaeris? Quis, absque illis sit, novisset locutiones augurales, avem sacre, spectorem habere, templum sacre conspicio, & sexcentas alias? Satis est, vocem istiusmodi esse analogice formatam. Auspicio aut auspicio sunt æque analogice formatae ac spatio & conspicio. Ita tabernaculum capere auspiciationis est, sedere in templo auspicii, in loco Varronis allato, & videri in ætate apud Plutarchum, ubi tamen, ut hoc in transitu moncam, legendum est: Καθ' ἑσπερινὸν τὸν ἀγρὸν ἔσται &c. aut ἔσται οἶκος, ut ME. habent, & H. Stephanus conjicit, ἔσται οἶκος. Hæc est vox, quæ in ME. reperitur.

bendi senatus causa, in redeundo, cum idem pomerium transiret, auspiciari esset oblitus: itaque vitio creatos consules esse. Augures rem ad senatum: senatus, ut abdicarent, consules abdicaverunt. Quæ quærimus exempla majora? Vir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam harere in republica religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas.

Quid haruspicum ars, nonne divina? Hæc innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri deos esse? Quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est: deorum autem interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniunt, quæ prædicta sunt. Ne ægri quidem quia non omnes convalescunt, idcirco ars nulla medicina est. Signa ostenduntur a diis rerum futurarum. In his si qui erraverunt, non deorum natura, sed hominum conjectura peccavit. Itaque inter omnes omnium gentium constat (omnibus enim innatum est, & in animo quasi insculptum) esse deos.

V. Quales sint, varium est: esse nemo negat. Cleanthes quidem noster quatuor de causis dixit in animis hominum informatas deorum esse notiones. Primam posuit eam, de qua modo dixi, quæ orta esset ex præfensione rerum futurarum. Alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodarum, quæ percipiuntur cæli temperatione, fecunditate terrarum, aliarumque commoditatum complurium copia. Tertiam, quæ terret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vastitate, pestilentia, terræ motibus, & sæpe fremitibus, lapideisque imbribus, & guttis imbrum quasi cruentis: tum lapidibus¹⁵, aut repentinis terrarum hiatus: tum, præter naturam, hominum pecundumque portentis: tum facibus visis cælestibus: tum stellis iis, quas Græci cometas, nostri cincinnatas vocant, quæ nuper bello Octaviano magna-

¹⁵ Tam lapidibus, aut repentinis terrarum hiatus] Locustæ vitiatæ, nam lapideæ aut labibus. Ultima ratio mihi simul ac Janus

Gulielmius reponendam putabat, lapidibus, aut labibus. Ultima ratio mihi simul ac Janus no Grutero vehementer placet. Devijit.

rum fuerunt calamitatum præsentia: tum sole geminato, quod, ut e patre audivi, Tuditano & Aquilio consulibus, evenerat; quo quidem anno P. Africanus sol alter exstinctus est. Quibus exterriti homines vim quandam esse cælestem & divinam suspicati sunt: Quartam causam esse, eamque vel maximam, æquabilitatem motus, conversionem cæli, solis, lunæ, siderumque omnium distinctionem¹⁶, utilitatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum adpectus ipse satis indicaret, non esse ea fortuita. Ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit, cum videat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri judicare, sed esse aliquem intelligat, qui præsit, & cui pareatur: multo magis in tantis motionibus tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam immensa & infinita vetustas mentita sit, statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari.

VI. Chryppus quidem, quanquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse videatur. Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. Atqui res cælestes, omnesque eæ, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt. Est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius dixeris, quam deum? Etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? In eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse quam se putet, desipientis arrogantia est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto deus.

An vero, si domum magnam pulchramque videris, non possis

¹⁶ Distinctionem, utilitatem, pulchritudinem] Ex iis quæ sequuntur, manifestum est, varietatem potius hic esse legendum, quam, ut antea, utilitatem; ut illa ratio omittatur, quod de utilitate, qua homines adducti deos agnoscunt, non in quarta causa, sed in secunda mentionem facit. Quam lectionem, ut meliorem, in nostris libris secutus sum. P. Manuzius.

possis adduci, ut, etiam si dominum non videas, muribus illam & mustellis ædificatam putes: tantum vero ornatum mundi, tantam varietatem pulchritudinemque rerum cælestium, tantam vim & magnitudinem maris atque terrarum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, nonne plane desipere videre?

An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aer? ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus atque urbibus contingere videmus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter cæli plenioram naturam, hoc idem generi humano eveniret, quod in terra, hoc est, in crassissima regione mundi, collocati sint.

Et tamen ex ipsa hominum solertia esse aliquam mentem, & eam quidem acriorem & divinam, existimare debemus. Unde enim hanc homo arripuit? ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin & humorem, & calorem, qui est fusus in corpore, & terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem si quis quærat unde habemus, apparet: quod aliud a terra sumpsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aere eo, quem spiritu ducimus.

VII. Illud autem, quod vincit hæc omnia, rationem dico, & si placet, pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi invenimus? unde sustulimus? An cætera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non habebit? Atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil præstabilius, nihil pulchrius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quidquam melius potest. Et, si ratione & sapientia nihil est melius, necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse concedimus.

Quid vero? tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quæ dicuntur a me, comprobare? Possentne ¹⁷ uno tempore florere, deinde vicissim horre-

¹⁷ Possent uno tempore? Uno tempore, nam interpretator quondam. Plautus unus serquemadmodum ad Attic. 1x. 10. unus manivus... unus amator... unus hospes. Plura pulvis... Catullus unus caprimulgus... Testat exempla Joan. Vortius, de Latinis, falrent. unam adolescentulam, ubi Donatus u-

se suspect. cap. 4. Anonymus.

horre terra? aut, tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus discessusque solstitiis ¹⁸ brumisque cognosci? aut æstus maritimi, fretorumque angustia, ortu aut obitu lunæ commoveri? aut una totius cæli conversione cursus astrorum dispares conservari? Hæc ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno divino & continuato spiritu continerentur.

Atque hæc cum uberius disputantur & fufius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam. Cum autem, ut Zeno solebat, brevius angustiusque concluduntur: tum apertiora sunt ad reprehendendum. Nam ut profuens amnis aut vix aut nullo modo; conclusa autem aqua facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur; angustia autem conclusæ orationis non facile se ipsa tutatur. Hæc enim, quæ dilatantur a nobis, Zeno sic premebat.

VIII. Quod ratione utitur, id melius est quam id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius. Ratione igitur mundus utitur. Similiter effici potest, sapientem esse mundum: similiter, beatum: similiter, æternum. Omnia enim hæc meliora sunt quam ea, quæ sunt his carentia: nec mundo quidquam melius: ex quo efficitur, esse mundum deum. Idemque hoc modo: Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens. Mundi autem partes sentientes sunt. Non igitur caret sensu mundus. Pergit idem & urget angustius: Nihil, inquit, quod animi, quodque rationis est expers, id generare ex se potest animantem compotemque rationis. Mundus autem generat animantes compotesque rationis. Animans est igitur mundus compotque rationis.

Idemque similitudine, ut sæpe solet, rationem conclusit hoc modo: Si ex oliva modulate canentes tibiæ nascerentur: num dubi-

¹⁸ Solstitiis brumisque? Licet duo sint solstitia, æstivum unum, alterum hiemale; usu tamen recipitur, ut solstitium, id quod September est, denotet; bruma vero, æstivum. Deinde illud æstivum, hæc autem tempus hiæbrum significat. Agellius NoB. Attic. lib. 3. cap. 10. In septimo signo fit solstitium a bruma; in septimo bruma a solstitio. Vide Senecam Nat. Quæst. lib. 3. cap. 29. Plinius H. N. lib. 2. cap. 97. & 70. Ovidium Trist. lib. v. Eleg. x. 7. ac Varroem R. R. cum alibi, tum lib. 1. cap. 39. nec non lib. 3. cap. 10. Davosius.

dubitares, quin inesset in oliva tibiicinis quædam scientia? Quid, si platani fiduculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censeret, in platanis inesse musicam. Cur igitur mundus non animans sapiensque judicaretur, cum ex se procreet animantes atque sapientes?

IX. Sed quoniam coepi secus agere, atque initio dixeram: negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod esset omnibus perspicuum, deos esse. tamen id ipsum rationibus physicis confirmari volo. Sic enim res se habet, ut omnia, quæ alantur & crescant, contineant in se vim caloris: sine qua neque ali possent, neque crescere. Nam omne, quod est calidum & igneum, cietur & agitur motu suo. Quod autem alitur & crescit, motu quodam utitur certo & æquabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus & vita remanet; refrigerato autem & extincto calore occidimus ipsi, & extinguimur.

Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis inest caloris in omni corpore. Negat enim ullum esse cibum tam gravem, quin is die & nocte concoquatur: cuius etiam in reliquiis inest calor is, quas natura respuerit. Jam vero venæ & arteriæ micare non desinunt, quasi quodam igneo motu: animadversumque sæpe est, cum cor animantis alicujus evulsam, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur, quod vivit, sive animal, sive terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam vim habere in se vitalem per omnem mundum pertinentem.

Atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi tangam, quæ maximo calore fulta sustinentur. Quod pri-

¹⁹ Omnes igitur partes mundi tangam, quæ maximo calore fulta sustinentur. Veneti recte ita: omnes igitur partes mundi (tangam autem maximas) calore fulta sustinentur. Placet & quod mox non ita, sed vitæ, in illis scribitur, confictus enim lapidum istam significat. Itemque verum videtur quod sequitur, Primum ipse liquor aquæ declarat effu-

sa; non ut nostri libri habent, Tom aquæ declarat effusio. Quid enim ille liquor est, aut quid declarat singulare? Sed movit fortasse aliquem, ut Tom adderet: & locum mutaret, quod primum poni solum non oportere crederet. Quod solere tamen; supra etiam ostendimus. Camerarius.

primum in terrena natura perspicui potest. Nam & lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus: & recenti fossione terram fumare calensem;

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, & id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna vis terræ cavernis contineatur caloris: eaque hieme fit densior: ob eamque causam calorem infitum in terris contineat arctius.

X. Longa est oratio, multæque rationes, quibus doceri possit, omnia, quæ terra concipiat, femina, quæque ipsa ex se generata stirpibus infixæ contineat, ea temperatione caloris & oriri, & auferere. Atque aquæ etiam admistum esse calorem primum ipse liquor, tum aquæ declarat effusio: quæ neque congelaretur frigoribus, neque nive²⁰ pruinaque concreveret, nisi eadem se admisto calore liquefacta & dilapsa diffunderet. Itaque & aquilonibus reliquisque frigoribus adjectis durefcit humor: & idem vicissim mollior tepescit, & tabescit calore²¹. Atque etiam maria agitata ventis ita tepescit, ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum esse calorem. Nec enim ille externus & adventitius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu atque exercitatione recalescunt. Ipse vero²² aer, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. Ille vero & multo quidem calore admistus est: ipse enim oritur ex respiratione aquarum. Earum enim quasi vapor quidam aer habendus est. Is autem existit motu ejus caloris, qui aquis continetur: quam similitudinem cernere possumus in iis aquis, quæ effervescunt subditis ignibus. Jam vero reliqua quarta pars mundi, ea & ipsa tota natura fervida est, & cæteris naturis omnibus salutarem impertit & vitalem calorem. Ex quo con-

cludi-
Tom. II. non sup. sed sup. C c c c

²⁰ Neque nive, pruinaque concreveret] Nix & pruina sunt aqua concreta: aqua igitur nive & pruina concrefcit. Sicut aer dicitur moveri vento, cum ventus nihil sit nisi aer motus. Anonym.

²¹ Tabescit calore] Evanescit, siccat. Rarefactio, ut vocant, non omisa est, sed tantisper dilata. Vide infra: is autem existit motu ejus caloris, &c. Idem.

²² Ipse vero aer, qui natura est maxime frigidus] Hæc erat Zenonis sententia, ut rebatur Diogenes Laertius in Zenone Citico, *ἀέρας δὲ τὸ πῦρ αἴψα, τὸ δρυεῖς, τὸ δὲ δρυεῖς τὸ ὑγρὸν, αὐτὸ δὲ αἴψα, τὸ ψυχρὸν, αὐτὸ δὲ ὑγρὸν, τὸ θερμὸν.* Id est: esse autem ignem quidem, calorem; aquam vero, humorem; aeram vero, frigus; terram autem siccitatem. Laminus.

cluditur, cum omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta diuturnitate fervari: eoque magis, quod intelligi debet, calidum illud atque igneum ita in omni fufum esse natura, ut in eo insit procreandi vis & causa gignendi, a quo & animantia omnia, & ea, quorum stirpes terra continentur, & nasci sit necesse, & auferere.

XI. Natura est igitur, quæ contineat mundum omnem, eumque tueatur, & ea quidem non sine sensu atque ratione. Omnem enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit, neque simplex, sed cum alio juncta atque connexa, habere aliquem in se principatum; ut in homine mentem, in bellua quiddam simile mentis, unde oriantur rerum appetitus. In arborum autem & earum rerum, quæ gignuntur e terra, radicibus inesse principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Græci *ἡγεμονικόν* vocant: quo nihil in quoque genere nec potest nec debet esse præstantius. Itaque necesse est, illud etiam, in quo sit totius naturæ principatus, esse omnium optimum, omniumque rerum potestate dominatuque dignissimum.

Videmus autem, in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars universi sit) inesse sensum & rationem. In ea parte igitur, in qua mundi inest principatus, hæc inesse necesse est, & acriora quidem atque majora. Quocirca sapientem esse mundum necesse est: naturamque eam, quæ res omnes complexa tenet, perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum, omnemque vim mundi natura divina contineri.

Atque etiam mundi ille fervor purior, perlucidior, mobiliorque multo, ob easque causas aptior ad sensus commovendos, quam hic noster calor; quo hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur & vigent. Absurdum est igitur dicere, cum homines bestiarumque hoc calore teneantur, & propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu: qui integro, & puro, & libero, eodemque acerrimo & mobilissimo ardore teneatur. Præsertim cum is ardor, qui est mundi, non agitur ab alio,

lio, neque externo pulsu, sed per se ipse ac sua sponte moveatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem eum, quo ille teneatur?

XII. Audiamus enim Platonem, quasi quandam deum philosophorum: cui duo placet esse motus, unum suum, alterum externum: esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsu agitur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter, quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte movetur: animus sit necesse est. Ex quo efficitur, animantem esse mundum.

Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est, quæ non sit minor quam nosmetipsi sumus; sic mundum universum pluris esse necesse est, quam partem aliquam universi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est: nam si ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse quam mundum omnem oporteret.

Atque etiam si a primis inchoatiquæ naturis ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perveniamus necesse est. Primo enim animadvertimus, a natura sustineri ea, quæ gignantur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea salendo atque atgendo tueretur. Bestiis autem sensum & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res salutare, a pestiferis recessum: hoc homini amplius, quod addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur.

Cccc 2 XIII. Quart-

23 *Quæ non sit minor*] *Mimor* vetus liber, quod placet. Sequitur enim; sic mundum universum pluris esse necesse est. Urtinus.

24 *Qui tum remitterentur, tum continerentur*] Interpres videtur hic animi causa de via aberravisse. Mamurium credidit, contineri significare crescere, quod mirum est potuisse scribi ab homine ita docto. Lambinus & Davinius mutant *continenter* in *contenderentur*, aut in *intenderentur*, quasi vox,

nus remittere accipit pro indulgere cupiditatibus suis, & cum Lescaloperius & Davinius secuti sunt: verum an cogitandum est, illum esse effectum rationis nostræ? & si ponamus; discipulum aliquem Epicuri ita potuisse loqui, an ita Stoicus tam severus, quam erat Balbus, potest loqui? Præterea Lambinus & Davinius mutant *continenter* in *contenderentur*, aut in *intenderentur*, quasi vox, quam

XIII. Quartus autem est gradus & altissimus eorum, qui natura boni sapientisque gignuntur: quibus a principio innascitur ratio recta constanque, qua supra hominem putanda est, deoque tribuenda, id est, mundo: in quo necesse est perfectam illam atque absolutam inesse rationem. Neque enim dici potest, in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum atque perfectum. Ut enim in vite, ut in pecude (nisi quae vis obstitit) videmus naturam suo quodam itinere ad ultimum pervenire: atque ut pictura & fabrica, caeteraque artes habent quendam absoluti operis effectum: sic in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici. Etenim caeteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt obistere: universam autem naturam nulla res potest impedire; propterea quod omnes naturas ipsa prohibet & continet. Quocirca necesse est esse quartum illum & altissimum gradum, quo nulla vis possit accedere.

Is autem est gradus, in quo rerum omnium natura ponitur; quae quoniam talis est, ut praesit omnibus, & eam nulla res possit impedire, necesse est, intelligentem esse mundum, & quidem etiam sapientem. Quid autem est inscitius, quam eam naturam, quae omnes res sit complexa, non optimam dici: aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis & consilii compotem, postremo sapientem? Qui enim potest aliter esse optima? Neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius quam deterrima: nec vero, si rationis particeps sit, nec fit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius quam humana conditio. Homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in aeterno praeteriti temporis spatio fuit insipiens, nunquam profecto sapientiam consequetur. Ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, & sapiens a prin-

quam volunt loco movere, hic non conveniret. Interim Cicero Tusculanae Quaestiones IV. 9. ferre eodem modo dixit: *Sic aversa a praescriptione rationis, ut nulla modo appetitiones animi nec regi, nec consistere queant. Quomodo igitur temperantia sedat appetitiones etc.* Locus iste magnam lucem avertit huic

nostro loco. Ratio secundum Stoicos erat data homini ad domandum ejus affectus, si erant mali, & ad moderandum eos, qui videbantur boni. Posterioris id intelligit Balbus per *venirentur*. & vox ista est ibi maxime propria, quod multis exemplis potest demonstrari. *Buberius.*

principio mundus, & deus habendus est. Neque est quidquam aliud, praeter mundum, cui nihil absit: quodque undique aptum atque perfectum expletumque sit omnibus suis numeris & partibus.

XIV. Scite enim Chrysiippus, Ut clypei causa, involucrum; vaginam autem, gladii: sic, praeter mundum, caetera omnia aliorum causa esse generata: ut eas fruges atque fructus, quos terra gignit, animantium causa; animantes autem, hominum; ut equum, vehendi causa; arandi, bovem; venandi & custodiendi, canem. Ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum, & imitandum: nullo modo perfectus, sed est quaedam particula perfecti. Sed mundus, quoniam omnia complexus est, nec est quidquam, quod non insit in eo, perfectus undique est. Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? Nihil autem est mente & ratione melius. Ergo haec mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysiippus, qui, similitudines adjungens, omnia in perfectis & maturis docet esse meliora, ut in equo quam in equulo; in cane quam in catulo; in viro quam in puero. Item, quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. Est autem nihil mundo perfectius: nihil virtute melius. Igitur mundi est propria virtus. Nec vero hominis natura perfecta est: & efficitur tamen in homine virtus. Quanto igitur in mundo facilius? Est ergo in eo virtus: sapiens est igitur; & propterea deus.

XV. Atque hac mundi divinitate perspecta, tribuenda est fideribus eadem divinitas: quae ex mobilissima purissimaque aetheris parte gignuntur; neque ulla praeter ea sunt admista natura, totaque sunt calida atque perlucida: ut ea quoque reissime & animantia esse, & sentire atque intelligere dicantur. Atque ea quidem tota esse ignea duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus & oculorum. Nam solis candor illustrior quam ullus ignis, quippe qui immenso mundo tam longe laeque colluceat: & is ejus tactus est, non ut tepesciat solum, sed etiam saepe comburat: quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. Ergo, inquit, cum sol igneus sit,

fit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum atque ad victum; aut ei, qui corporibus animantium continetur.

Atque hic noster ignis, quem usus vitæ requirit, confector est & consumptor omnium, idemque, quocumque invasit, cuncta disturbat ac dissipat. Contra ille corporeus, vitalis & salutarius, omnia conservat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit. Negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, cum is quoque efficiat, ut omnia floreat, & in suo quoque genere pubescant. Quare cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium, solem quoque animantem esse oportet, & quidem reliqua astra, quæ oriuntur in ardore caelesti, qui æther, vel cælum nominatur.

Cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aere aliorum: absurdum esse Aristoteli videtur, in ea parte, quæ sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, & semper agitur & viget: necesse est, quod animal in eo gignatur, id & sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse. Quare cum in æthere astra gignantur, consentaneum est, in iis sensum inesse & intelligentiam. Ex quo efficitur, in deorum numero astra esse duccenda.

XVI. Etenim licet videre acutiora ingenia & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aer sit purus ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso cælo atque concreto. Quin etiam cibo, quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, præstantem intelligentiam in sideribus esse, quæ & ætheream mundi partem incolant, & marinis terrenisque humoribus, longo intervallo extenuatis, alantur. Sensum autem astrorum atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum atque constantia. Nihil est enim, quod ratione & numero moveri possit sine consilio:

in

²⁵ Quin etiam cibo, quo utare, interesse] cibo quo utare, id est, quo cibo utare. Peritæ interpergas sententiam, Quin etiam, eius.

in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, & in omni æternitate constantia, neque naturam significat, est enim plena rationis; neque fortunam, quæ amica varietati constantiam respicit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac divinitate moveantur. Nec vero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quæ moventur, aut natura moveri censuit; aut vi, aut voluntate. Moveri autem solem, & lunam, & sidera omnia. Quæ autem natura moverentur, hæc aut pondere deorum, aut levitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumque ferretur. Nec vero dici potest vi quadam majore fieri, ut contra naturam astra moveantur. Quæ enim potest major esse? Restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius. Quæ qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum id neget; an eos omni procuratione atque actione privet, Mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur. Esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, vix eum sanæ mentis existimem.

XVII. Restat, ut, qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere. Ea difficultas induxit & vulgo imperitos, & similes philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis immortalibus cogitare. Cujus opinionis levitas confutata a Cotta non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse deum certa notione animi præsentiamus, primum ut sit animans, deinde ut in omni

²⁶ Est enim plena rationis] Lambinus vult scribi: est enim experti rationis. At verba illa est enim plena rationis, non ad naturam, sed ad constantiam, fuerunt referenda. Habet enim & natura constantiam. Unde in Topicis: In natura et arte constantia est, in ceteris nullis. Sed constantia siderum non est natura: quia plena rationis est. At naturam censuerunt esse vim quandam sine ratione cientem motus in corporibus necessarios, uti affirmat auctor in hoc libro, cap. 32. Joan. Fr. Gronovius, Observ. lib. II. cap. 2. Qui occasiones querunt delendi & refrenandi, opponunt hæc e capite 45. hujus libri, Quod facit ea natura, que per omnem mundum omnia mente et ratione conficiens funditur, &c. Si enim natura est que mente & ratione omnia conficit, cur motus constantiam, quia plena sit rationis, Cicero nature abjudicat? Cogitationem retrahit, qui sic ajunt, ad hæc cap. 32. Alii naturam consent esse vim quandam sine ratione, scientem motus in corporibus necessarios: alii autem vim participem rationis atque ordinis. En rationis expertem. Anonym.

mini natura nihil eo sit præstantius : ad hanc præfensionem , notionemque nostram , nihil video quod potius accommodem , quam ut primum hunc ipsum mundum , quo nihil fieri excellentius potest , animantem esse & deum iudicem .

Hic quam volet Epicurus jocetur , homo non aptissimus ad jocandum , minimeque ²⁷ respiciens patriam : & dicat , se non posse intelligere , qualis sit volubilis & rotundus deus : tamen ex hoc , quod ipse etiam probat , nunquam me movebit . Placet enim illi esse deos , quia necesse sit præstantem esse aliquam naturam , qua nihil sit melius . Mundo autem certe nihil est melius . Nec dubium , quin , quod animans sit , habeatque sensum , & rationem , & mentem , id sit melius , quam id , quod his careat . Ita efficitur , animantem , sensus , mentis , rationis mundum esse compotem . Qua ratione , deum esse mundum , concluditur . Sed hæc paulo post facilius cognoscitur ex iis rebus ipsis , quas mundus efficit .

XVIII. Interea , Vellei , noli , quæso , præ te ferre , vos plane expertes esse doctrinæ . Conum tibi ais , & cylindrum , & pyramidem pulchriorem , quam sphaeram , videri . Novum etiam oculorum iudicium habetis . Sed sint ista pulchriora , duntaxat adpectu : quod mihi tamen ipsum non videtur : quid enim pulchrius ea figura , quæ sola omnes alias figuras complexa continet , quæque nihil asperitatis habere , nihil offensionis potest , nihil incisum angulis , nihil anfractibus , nihil eminens , nihil lacunosum ? Cumque duæ ²⁸ formæ præstantes sint ,

²⁷ Minimeque respiciens patriam] Ita legitur in Mss. pro respiciens ; & ita omnino legendum : est enim respere , redolere & præ se ferre . *Ursinus* . Hunc locum non aliter optimè emendavit I. Casaubonus ad Theophrasti Char. I. & sane cunctorum sermonibus iactati sunt Attici sales . Sic etiam reponendum statuit Janus Gulielmius ; at male contendit Ciceronem ad mel Gargeticum allusisse ; non enim de dictionis inavitate , sed de iocis & leporibus agitur . *Davifus* . Esti recta nobis videatur codicis Ursiniani lectio , tamen , cum e principibus nostris editoribus nemo eam receperit , nos in contextum introducere non ausi sumus . *Olivetus* .

²⁸ Cumque duæ formæ præstantes sint , ex solidis globus ex planis autem circulus aut orbis] Sic olim statuit Pythagoras τὸ σφαιρικὸν τὸ κωνικὸν σφαιρὸν ἄρα τὸν κύβον , τὸν δὲ ἀπὸ τῶν κωνικῶν ἄλλοις , ut testatur Diogenes Laertius lib. VIII. §. 25. nec aliter uno ore mathematici . Vide Iis Cleomedem Κωνικ. Θεωρ. lib. I. Quinilianum Inst. Orator. I. 10. & Zachariam Scholasticum de Oris. Methodi . Hunc autem locum citat Nonius cap. V. §. 38. & licet plerumque verba veterum videtur præstitisse ; legit enim ; cum duæ formæ præstantissimæ sint , ex solidis globus ex planis autem circulus aut orbis . Supra cap. 16. In .

sint , ex solidis globus (sic enim σφαιρικὸν interpretari placet) , ex planis autem , circulus , aut orbis , qui κικλῶ . Græce dicitur ; his duabus formis contingit solis , ut omnes earum partes sint inter se simillimæ , a medioque tantum absit extremum , quantum idem a summo . Quo nihil fieri potest aptius . Sed si hæc non videtis , quia nunquam ²⁹ eruditum illum pulverem attrigistis : ne hoc quidem physici intelligere potuistis , hanc æqualitatem motus , constantiamque ordinum in alia figura non potuisse servari ? Itaque nihil potest esse indoctius , quam quod a vobis affirmari solet . Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis : nam posse fieri , ut sit alia figura : innumerabileque mundos , alios aliarum esse formarum . Quæ , si bis bina quot essent , didicisset Epicurus , certe non diceret . Sed dum palato , quid sit optimum , iudicat , cæli palatum ³⁰ (ut ait Ennius) non suspexit .

XIX. Nam , cum duo sint genera siderum : quorum alterum , spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans , nullum unquam cursus sui vestigium inflectat : alterum autem continuas conversiones duas iisdem spatiis cursibusque conficiat : ex utraque re & mundi volubilitas , quæ nisi in globosa forma esse non posset , & stellarum rotundi ambitus cognoscuntur : primusque sol , qui astrorum obtinet principatum , ita movetur , ut cum terras larga luce compleverit , eadem modo his , modo illis ex partibus opacet . ipsa enim umbra terræ soli officiens noctem efficit : nocturnorum autem spatiorum

Tom. II.

D d d d

eadem

16. In orbem circumque ferretur . Rursus in Somn. Scip. apud Macrobius lib. I. cap. 15. Erat autem is splendidissimo candore interstannus circulus elucens : quem vos , ut a Græcis accepistis , orbem lacteum nuncupatis . *Davifus* .

²⁹ Quia nunquam eruditum illum pulverem attrigistis] Mathematicis disciplinis operam non dedistis . *Nofer* de Archimede Tusc. lib. V. cap. 23. *Humilem homunculum a pulvere & radio excitabo* . Ibi nos plura . Locutionis ratio est ; quia geometræ veteres in mensa pulverem conpersa figuras suas seu *επιφανει* describebant . Vide Aristophanem Nub. vers. 177. *Davifus* .

³⁰ Cæli palatum] Huic loco illustrando

pauca quædam monuit Hier. Columna ad Ennii Fragm. Sed rem plane conficiat ab eo prætermissa verba Varonis apud Augustinum , de Civ. Dei , lib. VII. cap. 8. *Palatum* , inquit , *Græce σφαῖρα* appellatur : & nonnulli poetae Latini cælum vocaverunt palatum . *Ibidem* etiam Orig. lib. XI. cap. 1. *Palatum nostrum , sicut cælum , sursum est positum sed Græci σφαῖρα palatum σφαῖρα* appellant . Hac de re ferunt elegans Theophrasti Chii facticia , apud Athenæum lib. VIII. cap. 244. Hinc abunde liquet , unde Tullius aniam arripuerit jocandi ; simulque constat , eos quod dices inscientia librorum temeratos esse ; qui *cæli palatum* nobis exhibent . *Idem* .